

מחילה מטעם הודאה? – עיון בשיטת הגאונים

הרב ד"ר ברוך כהנא

מבוא	4. בעניין מחילת חוב בשטר (שלא נמכר)
1. דברי הגאונים בעניין מוכר שטר חוב ומחלו	5. לעניין כל מחילה
2. קושיות על פירוש הגאונים	6. נפקויות למעשה
3. תירוצים לקושיות	סיכום

מבוא

מחילה היא ויתור של אדם על חוב. בדברי האחרונים אנו מוצאים שלוש שיטות בהגדרת מחילה, היינו, כיצד היא פועלת לפטור את החייב מחיובו:

א. "הפקעה" או "סילוק". לפי שיטה זו, כאשר הנושה מוחל על החיוב, הוא פשוט מסתלק מן החוב (או מזכותו לקיום החוב), הוא מפקיע ומוחק את החוב, והיה בלא היה.

ב. "הקנאה" – משמעותה של המחילה היא שהנושה מקנה את החוב (את ערכו הממוני) לחייב, וכך החייב נפטר מחיובו לפרוע את החוב לנושה.

ג. "פירעון" או "קבלה" – כאשר הנושה מוחל על החיוב, רואים כאילו החייב פרע את חובו לנושה והנושה קיבל את הפירעון, ולכן החייב נפטר מלקיים את חיובו.

השיטות השונות נובעות, בין היתר, מתפיסות שונות של מהות החיוב. כמו כן, יש נפקויות אחדות בין השיטות השונות, באשר לתקפותה של מחילה במצבים שונים.¹

מאמר זה בא להציע הגדרה שונה למחילה על פי דברי הגאונים, והיא, שהמחילה פועלת כחלק מדיני הראיות, כאשר הנושה מודה שהחוב בטל. הדברים עולים מתוך דברי הגאונים בנוגע למחילת שטר חוב שנמכר, כפי שיבואר להלן.

1. דברי הגאונים בעניין מוכר שטר חוב ומחלו

בתלמוד קבע שמואל: "המוכר שטר חוב לחבירו וחזר ומחלו – מחול",² דהיינו, אם נושה מכר את החוב לאחר, וחזר ומחל לחייב על החוב – החוב בטל, וזה שקנה את החוב הפסיד.

* הרב ד"ר ברוך כהנא, עורך ב"מכון הלכה ברורה ובירור הלכה", וב"מורשת המשפט בישראל".
1. הרחבתי את הדיבור על כל זה בעבודת דוקטור, "המחילה במשפט העברי", ירושלים תשס"ז, שער ראשון.
2. כתובות פה"ב.

מצאנו במקורות אחדים דעה של גאונים, המבססת דין זה על הודאת המוכר-המלווה שהלווה אינו חייב לו. נדון בדבריהם, ומתוך כך תיבחן הבנה חדשה של מהות המחילה. בתשובות הגאונים כתוב בשם רב צמח:

מוכר שטר חוב ומחלו – מחול, דאמר ליה מוכר שטר ללוקח: 'חזיתי בחושבני ועיינית ולא פש לי על מרי שטרא מידי, ואחילתיה לוותיה'.³
 כלומר, הנושה מודה שהחייב פרע לו, כפי שהתברר לו מתוך פנקסו.⁴ גם בליקוטי פירושי רבנו חננאל כתב:
 פירוש, הני מילי⁵ בדאמר 'עיינית חושבני ולא פש לי גבי' ולא מידי, או 'מספקא לי, ומספיקא לא מפקינן ממונא'.⁷
 הרי"ף הביא את הדברים בשם "רבוותא":

וחזינא למקצת רבוותא דאמרי, היינו טעמא דמוכר שטר חוב לחבירו דיכול למוחלו בין הוא בין יורש, משום דיכול למימר 'עיינית בחושבני ולא פש לי גביה ולא מידי, אי נמי, 'אסתפקא לי מילתא אי פריע אי לא פריע', ומספיקא לא מגבינן שטרא.⁸
 ובאופן דומה כתב המרדכי בשם רב צמח גאון:

המוכר שטר חוב לחבירו, אפילו יורש מוחל – רב צמח גאון פירש, משום דיכול לומר 'עיינית בכתב חושבנא ולא פש ליה גבאי',⁹ אי נמי, 'מספקא לי אם פרוע הוא'.¹⁰
 כך מובא גם בראב"ן:

כפירוש הגאונים דאמרי 'עיינתי בחושבני ולא פש לי גביה ולא מידי, והוא דאמר דהודאת בעל דין כמאה עדים'.¹¹
 להבדלים הקלים בניסוח בין המקורות השונים יש משמעות, כפי שנראה בהמשך.

3. תשובות הגאונים, שערי צדק ד, שער ג, ג.

4. אין פירושם של דברים שהנושה מודה שהוא חב ללווה שלו והחובות מתקזזים, משום שעל פי הדין הודאת המוכר לא יכולה להפקיע את זכותו של הקונה, כפי שפוסק שולחן ערוך חו"מ פה, ו, שאם יש שני חובות הדדיים שווים, ואחד הנושים מכר את חובו, הקונה גובה מהלווה.

5. ייתכן שצ"ל: "היינו טעמא", כבמקורות האחרים; והשיבוש נבע מהחלפת ראשי התיבות "ה"ט" ב"ה"מ".

6. צ"ל: גביה.

7. ליקוטי פירושי רבנו חננאל כתובות פה, ב. קטע זה אינו מלוקט מחיבור מאוחר, אלא הוא מקורי מכ"י בריטיש מוזיאום, ונדפס גם בגנוי קדם ח"ב עמ' 33. רבנו חננאל מסביר על פי טעם זה מדוע יורשו של שכיב מרע שנתן חוב במתנה, אינו יכול למחול – מפני ששכיב מרע מדייק כשהוא נותן, ויש להניח שווידא שהלווה לא פרע. לכאורה יש להקשות על סיום דבריו, שתיחתן טענת ספק פרעתי, הרי בספק האם פרע, הוא חייב, בגדר "איני יודע אם החזרתי לך" (בבא קמא קח,א).

8. רי"ף כתובות מד, ב.

9. צ"ל: לי גביה.

10. מרדכי כתובות ריח.

11. ראב"ן שו"ת מח (לו,ד). זו תשובה של חתנו, רבי שמואל בר נטרונאי.

2. קושיות על פירוש הגאונים

פירוש זה לדין "מוכר שטר ומחלו" מעורר קשיים רבים.

(א) קושיה אחת מקשה הרמב"ן¹² מסברה, ולדעתי היא קשה במיוחד: כיצד הנושה נאמן בהודאת בעל דין לומר: "החייב פרע לי", הרי בהודאתו הוא פוגע באדם שקנה את החוב, והודאת בעל דין אינה מועילה במקום שחב לאחרים, שהרי מלווה אינו נאמן לומר "שטר אמנה הוא" במקום שחב לאחרים?¹³

קושיות נוספות הקשו הפרשנים על שיטה זו מתוך סוגיית התלמוד:

(ב) הרי"ף¹⁴ הקשה, מדוע לדעת שמואל¹⁵ אישה המכניסה שטר חוב לבעלה בשעת נישואיהם (כחלק מהנדוניה) אינה יכולה למחול עליו מפני ש"ידו כידה", הרי גם שם שייך הטעם "עיינתי בחשבוני" וכו', שהרי אם האישה תודה שהחייב פרע לה, אין מן הדין שהבעל יגבה מהחייב?

(ג) עוד מקשה הרי"ף מלשון התלמוד "וחזר ומחלו", ממנה משמע שמועילה המחילה גם אם אמר המוכר "הוא חייב לי ובכל זאת החוב מחול לו", ואילו לפי שיטה זו, לא היה שמואל צריך לנקוט לשון מחילה, אלא היה לו לומר שאם המוכר אמר "הלווה אינו חייב לי", נאמן.¹⁶

(ד) עוד מקשה הרמב"ן, מדוע נאמר בתלמוד¹⁷ שלפי הדעה שאין חיוב גרמי, משלם המוכר-המוחל לקונה רק דמי הנייר – הרי לפי שיטה זו, הוא מכר לקונה דבר שאינו שלו (לפי הודאתו שהלווה לא היה חייב לו), ומדוע לא יחזיר לו את כל מה ששילם? הש"ך¹⁸ כותב שאכן לפי שיטה זו, לדעה שגרמי פטור, מחזיר המוכר לקונה את הכסף ששילם, ומה שכתוב "דמי ניירא בעלמא" היינו שמההפרש בין מה ששילם הקונה לבין ערך החוב הנקוב (שהוא גבוה יותר), משלם רק דמי נייר. אבל כמובן זהו פירוש דחוק.

12. **חידושי הרמב"ן** כתובות פה,ב, ד"ה המוכר. כך הקשה גם בחידושי הרא"ה, כתובות פו,א, והוא דוחה שיטה זו מכוח קושיה זו ומכוח הקושיות הנוספות שמקשים הרי"ף והרמב"ן. כך הקשה גם ר"ן על הרי"ף, כתובות מד,ב (הובא בש"ך חו"מ סו, נב).

13. **כתובות** יט,א. כך הקשו גם **ראב"ן** שו"ת, מח (לו,ג), ור"ן על הרי"ף שם. אבל יש להעיר שבאנציקלופדיה תלמודית, ערך הודאת בעל דין, ליד ציוני הערות 197-198, הובאה דעה שנושה נאמן לומר שחוב נפרע גם אם הוא חב לאחרים, מפני שחוב עומד לגבייה, שלא כבטענת "אמנה".

14. **רי"ף** כתובות מד,ב.

15. **כתובות** פה,ב.

16. בדומה, מקשה גם **בחידושי הרמב"ן** כתובות פה,ב, ד"ה המוכר, מדוע התלמוד קורא לזה "מחילה", הרי לשיטה זו, מדובר בהודאה?

17. **כתובות** פו,א.

18. **ש"ך** חו"מ סו, קט.

ה) עוד מקשה הרמב"ן, מדוע אומר התלמוד שם שלדעה שגרמי חייב, על המוכר לשלם את כל הסכום הנקוב בשטר, ולא די בסכום ששילם לו, הרי המוכר לא חל, והכסף ששילם הוא הלוואה מפני שהמוכר הוא מיקח טעות? כך מקשה גם הראב"ן.¹⁹

ו) רבי שמואל אהרנפלד²⁰ מקשה על שיטה זו מדברי רב נחמן²¹ על אישה שמכרה את כתובתה ומתה, שיש ליעץ לבתה למחול לאביה על חיוב הכתובה – ואם מחילת חוב שנמכר משמעותה אמירת "עיינתי בחשבוני" וכו', נמצא שיעץ לה לשקר, שהרי באמת לא עיינה בחשבונות, ואיך ייתכן שרב נחמן ייעץ למישהו לשקר?

ז) רבי אליעזר דייטש²² מקשה על שיטה זו מדברי התלמוד באותה הסוגיה, שגם יורש של המוכר יכול למחול: איך יכול יורש לומר "עיינתי בחשבונותי" וכו'? הייתכן שהוא יודע את החשבונות שהיו לאביו עם הלווה טוב יותר מאביו, שהרי אביו חשב שהלווה חייב לו (ולכן מכר את החוב) והיורש יודע שלא היה חייב לו?²³

3. תירוצים לקושיות

כדי לתרץ את הקושיות הללו, הוציאו הפרשנים את דברי הגאונים מפשרם.

הרמב"ן²⁴ מפרש שכוונתם של בעלי שיטה זו היא, שמתוך שהמוכר-המלווה יכול לומר "לא פש ליה גבי ולא מידי", לא הסתלק מהשטר לגמרי ועדיין הוא ברשותו, ולכן יכול למחול במובן הפשוט של מחילה – שאומר "אף שאתה עדיין חייב לי אני מחיל לך".²⁵ ואכן בנוסח

19. **ראב"ן** שו"ת, מח (לח,ג). בהמשך (לט,ד) הוא מחזק קושיה זו, שגם אם מחל סתם ולא אמר לשון הודאה, מכל מקום כשבאים לחייבו לשלם כל דמי השטר, יכול לומר שבאמת הלווה לא היה חייב לו, וייפטר מכל דמי השטר (ויחזיר לקונה רק כמה ששילם). גם **רבי אשר סופר** (הובא בחתן סופר שער המקנה והקניין, ב, כד, אות א) מקשה בקושיית הרמב"ן. וכך הקשה **מאזניים למשפט** יב, יג, על דבר אחר.

השווה **שו"ת הרשב"א** ד, קלו, הכותב שמלווה שמכר את שטר החוב אינו נאמן לומר "עיינתי בחושבני ולא פש ליה גבי מידי", לפטור את הלווה, מפני שאין לו מיגו שהיה יכול למחול, שהרי אילו מחל, היה חייב לשלם מטעם גרמי.

20. **חתן סופר** שער המקנה והקניין, ב, כד, אות א.

21. **כתובות** פה,ב.

22. **שו"ת פרי השרה** א, סוגיא דמכירת שטרות, אות לט (פד,ג).

23. עוד מקשה רבי אליעזר דייטש שם, איך יכול הנושה לומר "עיינתי בחשבונותי" וכו', הרי הלכה היא (**שולחן ערוך** חו"מ קכו, יג) שאם לווה הסכים שהחוב יעבור במעמד שלשתן לנושה חדש, אינו נאמן לומר "טעיתי בחשבונותי ובאמת איני חייב לו", מפני שטעות כזאת אינה שכיחה?

הוא מתרץ, שדווקא לווה אינו נאמן לומר שטעה כיוון שקיבל על עצמו לפרוע למקבל החוב, ולא שכיח שיטעה. אבל כאן המלווה אומר שטעה, ואולי הלווה האמין למלווה ונתן לו שטר והסתמך על כך שאם ימצא טעות, המלווה יודה שטעה, לכן זה טענה שכיחה, והמלווה נאמן, לפחות לעניין זה שמספק לא נוציא ממון מהלווה.

24. **חידושי הרמב"ן**, שם.

25. **שו"ת אחי וראש**, חו"מ, יא (עג,ג), הסכים לפירוש זה, והוציא מכך נפקות: בספר **שמחת יום טוב** מז (קעח,א) כתב שלפי השיטה שהטעם שמוכר שטר יכול למחול הוא מפני שהוא אומר "עיינתי בחשבונותי" וכו', הרי שגם אם היה משכון על החוב והמוכר מסר את המשכון לקונה, הוא יכול למחול. זאת, מפני שהוא טוען שהלווה אינו חייב, ואם כן לקיחת המשכון הייתה בטעות. הוא כותב שהראב"ד, המובא בספר

שבריי"ף ובמדרכי, שהבאנו לעיל, כתוב "יכיל למימר". אבל בנוסח שבתשובות הגאונים, בליקוטי פירושי רבנו חננאל ובראב"ן שהבאנו לעיל, לא כתובות מילים אלה.²⁶

הרמב"ן מיישב בכך את שתי הקושיות שהקשה הרי"ף על שיטה זו (קושיות ב-ג), שהרי לפי זה באמת מדובר שמוחל בלשון "הוא עדיין חייב לי אבל אני מוחל", ובכל זאת המחילה מועילה, כאמור, ולכן נקט שמואל לשון מחילה; וביחס לאישה שהכניסה חוב לבעלה, נובל לומר שהיא הסתלקה מהשטר לגמרי, מפני ש"ידו כידה", ולכן לא מועילה מחילה. אבל הוא דוחה שיטת הגאונים גם לפי הפירוש הזה, שהרי בבבא מציעא²⁷ נאמר להיפך: שמאחר שהמוכר יכול למחול בגלל דינו של שמואל, לכן הוא נאמן לומר שהלווה פרע – הרי שדינו של שמואל אינו מבוסס על הנאמנות לומר שהלווה פרע.²⁸

פרשנים נוספים הסבירו שיטת הגאונים כמו הרמב"ן, שיכול למחול מתוך שיכול להודות שהלווה לא היה חייב לו; אלא שהם מסבירים בדרכים שונות איך יכולת המחילה נובעת מיכולת ההודאה.

הראב"ן²⁹ כתב שכוונת הגאונים היא שהמלווה-המוכר אומר: "בדקתי בחשבונתי ואיני יכול להישבע אם יטען שפרע", כלומר,³⁰ שמאחר שהוא יכול לבטל את המכר אם יאמר

התרומות נא, ו, אות ג, מתכוון להוציא מדעה זו ולומר שזה לא הטעם, ולכן כתב שאם מסר משכון אינו יכול למחול.

בשו"ת אחי וראש שם (עגב), מקשה, איך אפשר לומר שיכול למחול גם אם מסר את המשכון לקונה – הרי בתלמוד (קדושין חב) נאמר שהמקדש אישה במשכון שקיבל מאחר – מקודשת, ואם המלווה-המוכר יכול למחול גם אחרי מסירת המשכון, מדוע היא מקודשת, הרי לא סמכה דעתה, שמא ימחל המקדש (כך הוכיח **בחידושי הרשב"א** גיטין יגב, ד"ה לענין, שלא מועילה מחילה אחרי מסירת המשכון).

לכן הוא אומר על פי פירוש הרמב"ן הנ"ל בדעת הגאונים, שהם דיברו רק בחוב בשטר בלי משכון. והטעם הוא, שכיוון שהלווה מוחזק בכסף, נאמן המלווה לומר שהלווה לא היה חייב לו, אבל אם מסר את המשכון לקונה, הקונה מוחזק, ואז אין המלווה יכול למחול בגלל המיגו הנ"ל, מפני שזה מיגו להוציא.

גם **בחידושי חתם סופר**, בבא קמא פטא, (עמ' קיח), כותב שלדעת הגאונים, הטעם שמוכר שטר יכול למחול עליו הוא מיגו שהיה יכול לומר שהלווה פרע.

26. ואכן **אבן שלמה**, על הראב"ן שם, אות ז, מבאר את דברי הגאונים (המובאים בראב"ן) "והוא דאמר דהודאת בעל דין כמאה עדים", שכוונתם היא, שלפי הגאונים מדובר שאמר הנושה: "בדקתי והתברר לי שאינו חייב לי", וזו הודאת בעל דין, וזה פירוש לשון שמואל "מחלו"; ולא שמאחר שיכול להודות, יכול למחול (כפירוש הרמב"ן), אלא באמת אינו יכול למחול בלי הודאה.

כמו כן, רבי נחמן גרינשפן, **פלפולה של תורה**, מבוא, דוחה את פירוש הרמב"ן בכך שמלשון הרי"ף נראה שלפי הגאונים מדובר שאמר לשון הודאה.

27. **בבא מציעא** כ,א.

28. כך הקשה גם ר"ן כתובות שם (הובא בשו"ת שואל ומשיב, מהדורא ו, ל, דף לדב).

29. **ראב"ן** שו"ת, מח (לזג).

30. כך הסביר **אבן שלמה** על הראב"ן שם, אות יב.

בחידושי חתם סופר, כתובות פהב, (ד"ה סוגיא), מסביר את כוונת הראב"ן, שמאחר שהלווה לא יפרע לקונה בלי שהמלווה יישבע שלא נפרע (או לפחות יטען למהימנותו), כוח השטר עדיין ביד המלווה, ולכן הוא יכול למחול.

בצד הסבר הראב"ן, הוא מוסיף (שם) ד"ה אלא, ד"ה שיטת וד"ה מחול) מעצמו הסבר בשיטת הגאונים, שאמנם אין לחשוש שהלווה פרע לפני המכירה, שהרי אם כן לא היה המלווה רשע כל כך למכור חוב פרוע. כמובן, אין לחשוש שפרע אחרי המכירה, שהרי המלווה לא היה רשע כל כך לגבות חוב שאינו

שאינו יכול להישבע נגד טענת הלווה שכבר פרע, משום כך עוד לא יצא החוב מרשותו, ולכן יכול הוא למחול.³¹ לפי הסבר זה, גם אם לא יאמר "עיינתי" וכו', יוכל למחול, כיוון שהחוב ברשותו.

כך הוא מיישב³² את קושיית הרי"ף מאישה המכניסה חוב לבעלה (קושיה ב): אישה אינה יכולה למחול מפני שהחוב יצא מרשותה לרשות הבעל כיון ש"ידו כידה". דהיינו, חכמים חיזקו את זכות הבעל לגבות גם בלא שבועה של אשתו שהלווה לא פרע, ולכן אישה אינה יכולה לומר "עיינתי בחשבונתי" וכו'. תקנת חכמים אפשרית כיוון ששבועה כנגד הלווה היא עצמה תקנה שתיקנו חכמים בסתם נושה, ובאשת איש לא תיקנו.

כך מיושבת קושיה נוספת: מדוע חייב המוכר-המלווה לשלם לקונה את דמי כל החוב (קושיה ה) הרי היה פה מיקח טעות – התירוץ הוא, שעתה מתברר שאין זה מיקח טעות, שהרי הקונה ידע שהוא עדיין זקוק לשבועתו של המוכר. בפרק הבא, נשוב לעסוק בהרחבה בתירוצו של הראב"ן.

גם רבי שמואל אהרנפלד³³ מפרש שכוונת שיטה זו אינה שיאמר המלווה-המוכר בפועל "טעיתי בחשבונתי", אלא שכיוון שיכול לומר כך, נמצא שהקונה קנה חוב שייתכן שלא יגיע לגבייה, ולכן המוכר יכול למחול. בכך שונה מכירת חוב משאר חפצים, שם המוכר אינו יכול להפקיע את המכר אחרי הקניין.

בזה מיושבת קושייתו (קושיה ו), איך רצה רב נחמן לייעץ לאותה בת שתשקר – אכן לדעת רבנו חננאל אין הבת צריכה לומר "עיינתי" וכו', שזה שקר, אלא גם אם אומרת בלשון מחילה (שאינו שקר), מועיל מפני שיכולה לשקר.

כך מיושבת גם הקושיה (קושיה ה) מדוע לדעה שגרמי חייב, על המוכר לשלם לקונה את כל סכום החוב, הרי זה מיקח טעות – באמת אין זה מיקח טעות, מפני שהמוכר אינו אומר שטעה בחשבונו בעבר, אלא עכשיו הוא מוחל בלשון מחילה, ולכן מי שמחייב גרמי מחייב אותו לשלם הכול מפני שבאמת היה ראוי הקונה לגבות את כל החוב, ועכשיו שמחל המוכר, הזיק לקונה בכל הערך הנקוב של החוב.

בדומה לכך פירש רבי אליעזר דייטש,³⁴ שכוונת הגאונים היא, שמאחר שיכול המלווה-המוכר לומר "טעיתי בחשבונתי" או "ספק פרוע", ומספק אי אפשר לחייב את הלווה לשלם, אם כן, מראש ידע הקונה שיש למלווה כמה דרכים להפקיע את החוב. גם אם נהיה מסופקים באמיתות טענת המלווה, הרי מספק לא נוכל להוציא ממון מהלווה, לכן מראש

שלו. אלא החשש הוא שהוא בדק בחשבונותיו והתברר שטעה, והלווה יכול לדרוש ממנו להישבע (או לפחות לומר) שלא היה כך, ולכן עד אז החוב נחשב בכוחו של המלווה, ולכן הוא יכול למחול.

31. ראב"ן שו"ת, מז.

32. ראב"ן שו"ת, מח (לח,א).

33. חתן סופר שער המקנה והקניין, ב, כד, אות א.

34. שו"ת פרי השרה א, סוגיא דמכירת שטרות, אות לח (פד,ב).

לא סמכה דעת הקונה וקניינו הוא קניין חלש,³⁵ ולכן המלווה יכול למחול; ובאמת גם הגאונים סוברים שהמחילה נעשית מעכשיו.

הוא מיישב על פי זה את הקושיה (קושיה ב) מדוע באישה המכניסה חוב לבעלה, לא מועילה מחילה: מפני שרק במקום שצריך מעשה קניין להקנאת החוב, יכול המוכר למחול, כיוון שאין לקונה סמיכת דעת, כאמור, ואין קניין גמור. אבל באישה המכניסה חוב לבעלה, הרי הבעל קונה את החוב מכוח תקנת חכמים ללא צורך במעשה נפרד.³⁶ חוסר סמיכות דעתו של הבעל אינו מעלה ואינו מוריד ולכן אשתו לא יכולה למחול.

בזה הוא מתרץ³⁷ גם את הקושיה מיורש (קושיה ז). מאחר שהמלווה היה יכול להפקיע את החוב גם אחרי המכר, בטענת "עיינתי בחשבונותי" וכו', אם כן מראש לא סמכה דעת הקונה, ואינו קניין גמור, לכן גם יורש יכול למחול.³⁸

רבי בן ציון אבא שאול³⁹ מיישב את דעת הגאונים בדרך קצת שונה: לפי הגאונים, אם יאמר המלווה-המוכר שהלווה עדיין חייב לו ובכל זאת הוא מוחל **עכשיו** – לא מועיל. אולם כשמואל אמר שהמוכר יכול למחול, כוונתו הייתה כשמוחל בסתם בלי שיאמר אם הלווה עדיין חייב לו. במקרה כזה מפרשים את דבריו כאילו אמר שהחוב כבר "פרוע הוא", ולכן החוב בטל. לדבריו, שמואל נקט "מחל" כדי לחדש, שלא רק שהמלווה נאמן אם הוא אומר בפירוש "פרוע הוא", אלא גם אם אמר לשון מחילה, מפרשים את דבריו כאילו אמר "פרוע הוא".⁴⁰

אשר לקושיה מהדין שאדם לא נאמן בהודאה כשחב לאחרים (קושיה א), שהפרשנים הקודמים לא יישבוה – הוא מיישב שרק בשעבודא דרבי נתן, אינו נאמן לחוב לאחרים.⁴¹ דהיינו שאם ראובן חייב לשמעון ושמעון חייב ללוי, שמעון אינו נאמן לומר שראובן פרע לו, מפני שבכך הוא פוגע בלוי. הטעם הוא שלוי נחשב בעל דינו של ראובן באופן ישיר, ולא מכוחו של שמעון. לפיכך, שמעון לא יכול לבטל את כוחו של לוי על ידי ההודאה.

לעומת זאת, במכירת חוב, הקונה בא מכוח המלווה-המוכר. שהרי בכל מכירת שטר, כשהקונה תובע מהלווה לפרוע לו, הלווה יכול לטעון לקונה "לאו בעל דברים דידי את", אלא שהקונה משיב לו "אני בא מכוח המלווה שהוא בעל דינך". כיוון שזכות הקונה

35. באות לט כתב שלכן זה קניין מדרבנן.

36. באות לט הוסיף: "מפני שידו כידה".

37. באות לט, דף פד, ג.

38. באות מ (פד, ד), הוא מיישב על פי הסבר זה את השאלה, מדוע לא עשה התלמוד הבחנה בין מקרה שיש ללווה קרקע לבין מקרה שאין לו; שהרי לכאורה אם יש לו קרקע, יש שעבוד נכסים שיכול להימכר. הסיבה לכך היא שגם אם יש ללווה קרקע, בכל זאת, מכירת השטר היא רק דרבנן מפני שלא סמכה דעת הקונה.

39. שו"ת אור לציון ח"מ ב.

40. פירוש זה מתיישב טוב יותר עם הגרסה שאין בה המילים "יכיל למימר" (גרסת הרי"ף והמרדכי); אם גורסים מילים אלה, נצטרך לומר שגם אם אמר בלשון מחילה מועיל, מפני שנאמן לומר שפרע, ולכן מפרשים שזאת כוונתו.

41. הדין שהודאת בעל דין אינה יכולה לחוב לאחרים נאמר במקורו, בתלמוד כתובות יט, א, בעניין שעבודא דרבי נתן.

מסתמכת על המוכר, לכן אם המוכר טוען שהוא פרוע, לא יוכל הקונה לגבות, מפני שאז חוזרת טענת "לאו בעל דברים דידי את", ולכן המלווה-המוכר יכול לבטל את כוחו על ידי הודאה אף שחב בכך לקונה.

הוא מיישב בזה מדוע אישה המכניסה חוב לבעלה אינה יכולה למחול (קושיה ב) – הבעל לא נחשב שבא מכוח האישה אלא "ידו כידה" ממש, כמו שיושר יכול לתבוע את הלווה והלווה אינו יכול לטעון "לאו בעל דברים דידי את", ומאחר שהבעל אינו מסתמך על אשתו, הרי שהיא אינה יכולה לבטל את כוחו על ידי מחילה.

על פי הסבר זה הוא מיישב גם את קושיית הרמב"ן (ליד ציון הערה 27) מבבא מציעא: הסוגיה שם אינה מתכוונת לומר שאישה נאמנת בהודאתה שכתובתה פרועה כיוון שיכולה למחול, אלא להיפך, הסוגיה באה להוכיח שהלכה כשמואל שמוכר שטר חוב יכול למחול עליו, מהברייתא הקובעת שאישה נאמנת לומר שהכתובה פרועה אף שחבה לאחרים. הטעם הוא, כאמור, מפני שהקונה מסתמך על כוח האישה ולכן נאמנת לבטל את כוח הקונה, ומכאן שגם מוכר שטר חוב יכול למחול מאותה סיבה.

בגישה אחרת לגמרי נוקט **רבי נחמן גרינשפן**.⁴² לדבריו, הגאונים פירשו את דברי שמואל בנושה שנקט לשון הודאה, על אף שהפירוש נוגד את פשט לשונו של שמואל, ועל אף כל הקושיות שיש על פירוש זה. זאת, מפני שדרך הלימוד של גאוני בבל מתאפיינת בשניים: א) **קבלה** – הסתמכות על מסורות שהיו בידם; ב) **מעשיות** – הדגשת הצד המעשי בלי התחשבות בצד העיוני.

לכן, כדי ליישב בין דינו של שמואל לבין הדין שמאפשר מכירת שטר, ממנו משמע שקונה חוב מקבל את השטר בכל תוקפו, נקטו הגאונים דרך מעשית: ששמואל מדבר במצב שהמוכר אומר שטעה. אמנם, מבחינה עיונית אין זה מתיישב עם לשונו של שמואל, שהרי הודאה בטעות אינה בגדר מחילה, אולם, הגאונים לא התחשבו במשמעות הפשוטה של התלמוד, במקום שזה התנגש עם דרכם להעדיף את המעשיות – הטעם המוחשי.

אולם, נראה לי שקשה לקבל גישה זו, המייחסת לגאונים התעלמות מן הצורך שדברי הלכה יעמדו במבחנים אלמנטריים של היגיון.⁴³

לסיכום, לפנינו שני הסברים עיקריים לשיטת הגאונים:

א. הסברם של הרמב"ן, הראב"ן, ר"ש אהרנפלד ור"ש דייטש: מאחר שהמלווה יכול לומר שהלווה פרע, הוא יכול גם **למחול** לו.

ב. הסברו של רב"צ אבא שאול, שאם הוא מוחל, מפרשים את דבריו **כהודאה** שהלווה פרע.

42. **פלפולה של תורה**, מבוא, הערה ג.

43. אמנם יש אומרים שהגאונים הושפעו מחכמי המשפט המוסלמי שישבו סביבם (ראה סקירה אצל ג' לייבוון, "משפט משווה יהודי-מוסלמי – תולדות המחקר ובעיותיו", **פעמים** 62 (תשנ"ה) 43-81), ומצאנו אצל המשפט המוסלמי דוגמאות המגיעה עד אבסורד (לדוגמה, בדוקטרינת המושא'א, שאינה מאפשרת חלוקת נכס בין אנשים בצורה לא מסוימת). אבל גם הם עומדים בדרישות היגיון בסיסיות.

4. בעניין מחילת חוב בשטר (שלא נמכר)

אף על פי שהגאונים אמרו את מה שאמרו על מחילת חוב שנמכר, הראב"ן מביא (במקום אחר) את הנימוק של "עיינית בחושבני" וכו' לעניין מחילה על חוב בשטר בכלל:

אם מחל לחבירו חוב שיש לו עליו, בין בשטר, בין בעל פה, מדעתו ומרצונו בלא פשרנים – לא בעיא קניין, מדשמואל, דאמר שמואל, המוכר שטר חוב לחבירו וחזר ומחלו, מחול. והא מחילה בלא קניין, דאי הוי בעי קניין, לא מצי מחיל, שכבר הקנהו ללוקח ומטר לו השטר... אלא ודאי בלא קניין מחיל. וטעמא משום דאמרינן דק בחושבניה ולא פש לגביה מידי, והרי הוא כמחילה, שהודה לו⁴⁴ שאינו חייב לו כלום. אלמא בלא קניין הוי מחילה. וכל שכן דאם לא מכרו לאחר, דמצי מחיל.⁴⁵

אמנם אפשר לפרש בדוחק שהוא מביא את הטעם של "עיינית בחושבני" וכו' רק על המקרה שנמכר השטר, אולם האחרונים⁴⁶ פירשו שזהו טעם מדוע מועילה מחילה בשטר חוב גם כשלא נמכר. זאת, כתשובה לדעה האומרת שמחילה על חוב בשטר (שלא נמכר) מועילה רק בצירוף מעשה קניין.⁴⁷

רבי יחזקאל לנדא⁴⁸ אף הסיק נפקות למעשה מנימוק זה, שאם ברור שהנושה מחל מסיבה מסוימת, כגון משום קנס – שקיבל על עצמו למחול אם יעשה כך וכך, לא מועילה המחילה אם יש שטר, מפני שאז ברור שזאת לא הודאה.⁴⁹

רבי שלמה אהרנרייך⁵⁰ מקשה: הרי הראב"ן עצמו אומר במקום אחר, כפי שהבאנו לעיל, שהגאונים לא התכוונו לומר שזה הטעם שמועילה מחילת שטר שנמכר, אלא הטעם הוא שהנושה אומר שאינו יכול להישבע כנגד טענת הלווה שפרע את החוב?⁵¹

אמנם אפשר לתרץ, שהראב"ן שם דחה את הפירוש של הודאה בעיקר מפני שהודאת בעל דין אינה מועילה כשיש בה חוב לאחרים (קושיה א), כגון אחרי שמכר את השטר, שהודאתו פוגעת בקונה. אבל בשטר שלא נמכר, שההודאה אינה פוגעת באחרים (בהנחה שיש לנושה נכסים אחרים שבהם יוכל לפרוע לנושיו אם יש לו חובות), ניתן טעם זה להיאמר.

44. המרדכי (בהערה הבאה) העתיק: "כאילו הודה".

45. ראב"ן שו"ת, ק (הובא בשו"ת מהר"ם, שערי תשובות, שער ב, רכח, ובמרדכי סנהדרין תרפ).

46. שו"ת מטה אשר ג (ג,ו); משכנות הרועים מערכת מ, אות ז (קעב,ד), ומערכת ש אות קמג (שנח,ב); שו"ת נודע ביהודה מהדורא קמא חו"מ, לא (הובא בפתחי תשובה, חו"מ, רו, יד, ובפסקי דין רבניים ג, 167); שו"ת מפי אהרן יב (נה,ד).

47. ר' ישעיה המובא בטור חו"מ יב, ח.

48. נודע ביהודה שם.

49. אבל דברי הנודע ביהודה קשים: הרי מוכר שטר ומחלו מכל סיבה שהיא, מחול, וכך ראוי שיהיה הדין במחל שטר שלא נמכר.

50. אבן שלמה על הראב"ן שם, אות ו.

51. הוא מתרץ שאכן הראב"ן כאן מדבר לפי פשוטו של פירוש הגאונים, שזאת לא מחילה ממש אלא המלווה אומר שנפרע, ולכן הראב"ן כותב "כמחילה שהודה לו" – ולא מחילה ממש, ולא כפי שהעתיק המרדכי "כאילו הודה לו". אבל קשה לומר שכאן הוא מפרש את דברי הגאונים בפירוש שהוא דחה במקום אחר.

אולם נראה יותר להסביר, שהראב"ן הבין שפירוש הגאונים שמחילה היא הודאה, לא בא לענות על הקושי שאנו דנים בו – איך המוכר יכול למחול למרות שהחוב שייך לאחר. על קושי זה יש לראב"ן תשובה אחרת: יש למוכר-המלווה זיקה לחוב, גם כשהוא שייך לאחר, כפי שהסביר הראב"ן שהובא לעיל.⁵² אלא כוונת הגאונים היא לענות על קושי אחר והוא: איך אפשר למחול למרות שחוב בשטר נחשב גבווי?⁵³ ועל כך הם משיבים: מאחר שהנושה יכול להודות שהחוב כבר נפרע,⁵⁴ אזי הוא לא נחשב גבווי.⁵⁵

לכאורה הסבר זה קשה, שכן אם פירוש הגאונים נועד להסביר מדוע מועילה כל מחילת שטר, מדוע אמרו הגאונים הסבר זה דווקא במוחל שטר חוב שנמכר? על קושי זה ניתן להשיב, שהגאונים רצו להצמיד את דבריהם לדין שבתלמוד, והדין הבולט בתלמוד העוסק במחילת שטר נמצא בסוגיית מחילת שטר שנמכר. זאת ועוד, ניתן להסביר שכתבו זאת דווקא בחוב שנמכר, משום ששם מודגשת העובדה שהשטר הוא כגבווי, שהרי אי אפשר למכור חוב בעל פה, ובכך מתעצם הקושי איך מועילה המחילה; ולכן הצמידו הגאונים את הסברם למקרה זה דווקא.

כיוון שהערנו על הקושי במחילת חוב בשטר, שהרי השטר כגבווי, שומה עלינו להסביר, מדוע יורש יכול למחול, הרי השטר הוא כגבווי? התשובה לכך היא, שכיוון שאביו היה יכול להודות שהלווה פרע, החוב לא נחשב כגבווי, ולכן מועילה מחילה עליו; שהרי לא ייתכן לומר שבחיי האב לא היה כגבווי, ואחרי מותו נעשה כגבווי.

יש להעיר, שלפי הסבר זה בדעת הראב"ן, מועילה מחילת חוב בשטר גם אם ידוע שהנושה מוחל כעת מחמת סיבה מסוימת, ולא מתוך הודאה שהחייב פרע בעבר (בניגוד לדברי רבי יחזקאל לנדא), שהרי העיקר הוא שחוב בשטר אינו נחשב גבווי בגלל יכולת המלווה להודות שהחוב נפרע, ואין צורך שיאמר כך בפועל.⁵⁶

5. לעניין כל מחילה

מוצע כאן ללכת צעד אחד נוסף בשיטת הראב"ן, ולומר שהוא הבין שטעם הגאונים בא להסביר מדוע כל מחילה (גם על חוב בעל-פה) מועילה בלי שיעשה קניין.⁵⁷

52. אפשר לומר שזו כוונת ראב"ן סי' מח, שהובא לעיל: אין לומר שטעם הגאונים בא לענות על הקושי של שייכות החוב לאחר, שהרי טעם זה מסתמך על הודאה, שאינה מועילה במוכר שטר, שהרי חב לאחרים, אלא הם מסכימים שהתשובה לקושי הזה הוא כפי שמסביר הראב"ן שם, שיש למוכר-המלווה עדיין זיקה לחוב.

53. אם הוא חוב ברור, גם בית הלל מסכימים ששטר נחשב כגבווי – כך כתבו תוספות סוטה כה, ב, ד"ה בית הלל סברי.

54. בגרסה "יכיל למימר".

55. ואפילו בחוב ברור, ושלא כהבחנה שעשו התוספות בין חוב ברור לחוב שאינו ברור.

56. ודברי נודע ביהודה מתאימים לגרסה בלי המלים "דיכיל למימר".

57. כך אפשר להסיק מהראב"ן, סי' ק, שאחרי שהביא את טעם הגאונים כתב: "אלמא בלא קניין הוי מחילה", ולא כתב "אף בשטר".

טעם הגאונים לא בא לענות על הקושי, איך יכול המלווה-המוכר למחול על חוב ששייך לקונה, שהרי התשובה לשאלה זו היא שעדיין יש למוכר זיקה לחוב.⁵⁸ אף לא כדי לענות על הקושי, איך אפשר למחול על חוב בשטר בעוד ששטר כגבוי, שהרי בפשטות הלכה כבית הלל⁵⁹ ששטר אינו כגבוי.

אלא זאת הגאונים באו להסביר, מדוע מועילה מחילה בכלל, בלי קניין; ועל כך הטעימו, שמחילה מועילה מטעם הודאה, והודאה תקפה בלי קניין.⁶⁰ בעיה זו התעוררה אצל הגאונים דווקא בהקשר לדין של מוכר שטר חוב ומחלו, מפני ששם ברור שלא היה קניין, שהרי החוב כבר אינו של הנושה, שיוכל קניין לחול לגביו,⁶¹ ולכן הם כתבו את הסברם דווקא בהקשר של דין מוכר חוב ומחלו.

אפשר להסביר את טעם הגאונים בשתי דרכים:

א. מאחר שהנושה יכול להודות על העבר, והודאתו מועילה בלי מעשה קניין, לכן גם אם הוא מוחל מכאן ולהבא, מועילה מחילתו בלי קניין. דרך זו מתאימה לגרסה בדברי הגאונים "יכיל למימר", ודומה לפירוש הרמב"ן וסיעתו, שהובא בפרק השלישי, שהגאונים מתכוונים לומר שמוכר שטר חוב יכול למחול כיוון שהיה יכול להודות.

ב. כשהנושה אומר "אני מוחל", מפרשים זאת שהתכוון לומר "אני מודה". דרך זו מתאימה לגרסה בלי המילים "יכיל למימר", ומקבילה לפירוש רב"צ אבא שאול, שהבאנו בפרק השלישי, שהגאונים מתכוונים לומר שמוכר שטר חוב שאומר "אני מוחל", יש לפרש דבריו כאילו התכוון להודאה. אבל אם יאמר "אני מוחל מעכשיו אף שלא פרעת לי", כך שלא נוכל לפרש את דבריו; נצטרך להזקק למודל אקלקטי, שבדרך כלל מחילה מועילה מטעם הודאה, חוץ ממקרים שהוא אומר "מעכשיו", שבהם המחילה תפעל כהפקעה או כהקנאה או כפירעון.

כאן מתעורר קושי מסוים: הרי מחילה משמעותה שהחיוב יתבטל רק מכאן ולהבא, ואילו הודאה משמעותה שעוד קודם לכן היה פטור מפני שפרע, וכדומה.⁶² לפי הדרך הראשונה, שמחילה אינה מתפרשת כהודאה, מובן מדוע המחילה מועילה רק מכאן ולהבא – מפני שהוא מתכוון למחול רק מכאן ולהבא. אמנם המחילה שואבת כוחה מההודאה, אבל השפעתה מצומצמת יותר ו"יש בכלל מאתיים מנה", ולכן כשהוא מוחל הרי הוא בעצם מצמצם את טווח פעולתו יותר מאילו הודה.

58. כפי שהסביר ראב"ן שו"ת, מח.

59. סוטה כה, א.

60. רבי אברהם יצחק גוטפריינד, **שומרי משפט** (טשכנוב) א עמ' מו, מבאר בדעת הראב"ן שהוא סובר שמחילה היא כהפקעה, לכן היא כמו גמר חשבון ופירעון, ומועילה מטעם הודאת בעל דין. דבריו אינם ברורים, איך הוא מרכיב יחד שלוש סיבות שונות.

61. כך טוען הראב"ן שם.

62. וזה מתאים ללשון "עיינית בחושבני", שאין משמעו שפרע עכשיו. אבל יש לציין שבאנציקלופדיה תלמודית ע' הודאת בעל דין, ליד ציוני הערות 16-18, מובאת מחלוקת האם הודאת בעל דין מחייבת גם למפרע. ושם מדובר בהודאת הנתבע שהוא חייב.

גם במחילה אפשר לראות את הנושה כאילו הוא "מודה" לחייב שבאמת אינו חייב לו. אבל בשונה מהודאה בחוב, שהיא משותפת להודאה הראייתית רק בצורה ולא במהות,⁷¹ כאן ההצעה היא שמחילה מועילה באופן מהותי מטעם הודאה, אף שצורתה שונה ואינה משתמשת בלשון הודאה.

ב. מקור הודאת בעל דין

שאלת המחילה קשורה גם לשאלת מקור תוקפה של הודאת בעל דין. "חקירה" נפוצה⁷² מעלה שתי אפשרויות להסביר תוקף זה:

(א) התורה העניקה לאדם **נאמנות** לגבי עצמו, כאשר הוא אומר דבר לחובת עצמו.
 (ב) גם אם איננו מאמינים לאדם שהוא אומר אמת בהודאתו, מקבלים את דבריו, כאילו הוא מקבל על עצמו **התחייבות** לשלם את מה שהוא אומר שהוא חייב מכבר לשלם.
 ניסוח זה של האפשרות השנייה מתאים להודאה של נתבע שהוא חייב לנושה. לעומת זאת אם מדובר בהודאה של נושה שהחייב אינו מחויב לו, אי אפשר למצוא כאן התחייבות, אלא צריך לנסח זאת כך, שרואים כאילו הוא מוחל על החוב. נמצא, שאחד מן ההסברים לתוקפה של הודאה, מבסס אותה על יכולתו של הנושה למחול. אם כן, אי אפשר להסביר שמחילה פועלת בדרך של הודאה, שהרי הסבר זה היה יוצר מעגל קסמים – הודאה פועלת מכוח מחילה, ומחילה פועלת מכוח הודאה. לכן, מי שרוצה להסביר שמחילה פועלת בתור הודאה, יצטרך לומר שכוחה של הודאת בעל דין (של התובע) אינו מטעם מחילה, אלא מטעם נאמנות שהתורה העניקה לאדם, כהסבר השני ב"חקירה".

כאן עלול הקורא להקשות: מדוע היו צריכים הגאונים ללכת בדרך דחוקה כזאת? מדוע לא יפרשו בדרך הפשוטה, שהנושה יכול להפקיע את החוב כרצונו? אפשר שהגאונים סברו שהגדרתו של חיוב היא, שממון החוב נמצא ביד הנושה, ועל כן לא מועילה הפקעה גרידא, ולכן הוצרכו להסביר שהמחילה מועילה בכל זאת, מטעם הודאה.

ג. יישוב סוגיה סותרת

ניתן להקשות על הגישה שמחילה היא הודאה, מסוגיית התלמוד⁷³ העוסקת במי שכתב שני שטרי מכר או מתנה על אותה קרקע לאותו אדם במועדים שונים, ואשר קובעת שהשטר הראשון בטל והשני תקף. רפרם מנמק זאת מטעם הודאה, שהקונה (או המקבל) הודה (מכללא) שהשטר הראשון היה מוזיף, ואילו רב אחא מנמק זאת מטעם מחילה, שהקונה

341) שיסוד תוקפו של שטר קניין הוא הודאה מחייבת, שהרי השטר כתוב בלשון הודאה: "שדי מכורה לך".

71. כאמור בהערה הקודמת. גם במחילה, יש מצבים שמשותפים להודאה ראייתית בצורה ולא במהות, בלי קשר לשיטת הגאונים. הכוונה לאותם מקרים שכינו הפוסקים "מחילה בדרך הודאה" או "מחילה בלשון הודאה", היינו שהנושה אומר לחייב "אינך חייב לי", והכל יודעים שהוא משקר, ושהחייב באמת חייב לו. למרות זאת, החיוב פוקע מפני שהנושה התכוון בכך למחול לחייב באמצעות לשון הודאה. עיין לדוגמה: **חידושי הריטב"א** כתובות נ, א (הובא ברמ"א, חו"מ, מ, א); **רא"ש** בבא בתרא, ח, מ, בשם מהר"ם (הובא בשולחן ערוך חו"מ, עה, יא).

72. ראה לדוגמה: **קצות החושן** לד, ד.

73. **כתובות** מד, א.

מחל (מכללא) על זכותו שבשטר הראשון. הסוגיה מוצאת נפקויות בין הטעמים, ומכאן, שמחילה אינה הודאה.

נוכל לתרץ ולהסביר את הנפקויות: שתיים מן הנפקויות מתבססות על כך שהטעם של הודאה מבטל את השטר הראשון **למפרע** ואילו הטעם של **מחילה** מבטל אותו רק **מכאן ולהבא**. מנפקויות אלה אין קושי, שהרי כבר הסברתי, שגם אם מחילה היא בגדר הודאה, היא פועלת רק מכאן ולהבא, שלא כהודאה גמורה.

אשר לנפקות השלישית שם, שלפי הטעם של הודאה עדי השטר הראשון פסולים כיוון שהודה הקונה שהוא מזויף – צריך לפרש על פי הדרך הראשונה, שמחילה אינה נחשבת כאילו הודה, אלא שכיוון שהיה יכול להודות, תועיל גם המחילה; יוצא, לפי הטעם של מחילה, שעדי השטר אינם פסולים, כיוון שבאמת לא הודה שהשטר היה מזויף.

ד. הסבר אחר לשיטה זו

אפשר להבין בדרך שונה את השיטה שמחילה היא הודאה – שיטה זו בעצם סוברת שמחילה היא בגדר פירעון, אלא שהיא נותנת הסבר מדוע נחשב הדבר כאילו החייב פרע. ההסבר הוא, שהנושה-המוחל נחשב שהודה שהחייב פרע. לפי הסבר זה, מובן יותר לשון "הריני כאילו התקבלתי" כביטוי של מחילה – הוא לא ממש מודה שקיבל, אלא מציב את עצמו במעמד של מי שקיבל.

6. נפקויות למעשה

ננסה לבחון מצבים שונים של מחילה, על פי התפיסה שמחילה היא מטעם הודאה.⁷⁴ א נראה שלפי תפיסה זו מחילה תועיל אף בניגוד לרצונו של החייב או שלא בפני החייב, וכן תועיל מחילה לקטן או לעבד או לעצמו, מחילה שנעשתה לאיסור, ומחילת חוב על שטר או משכון – מכיוון שבכל אלו, אילו הודה הנושה, היה החוב בטל.

ב) אם המוחל חזר בו תוך כדי דיבור – המחילה לא תועיל, כשם שהמודה יכול לחזור בו תוך כדי דיבור.⁷⁵

ג) דין מחילה על ידי שליח יהיה תלוי במחלוקת,⁷⁶ האם מועילה הודאת בעל דין על ידי שליח.

ד) במחילת חיוב שנועד לכפרה או מחילה על מתנות כהונה, נראה שלשיטה זו המחילה תקפה, כיוון שאילו הודה שהחייב פרע, היה החייב פטור. מאותה סיבה נראה שבחיובי מלקות ותשלומים הבאים באחד, אם מחל הנושה, יהיה פטור ממלקות כאילו פרע באמת, ובנגזל שמחל, ייחשב כאילו הגולן קיים מצוות השבת הגזילה.

74. בעבודת הדוקטור (לעיל, הערה 1), שער א, פרקים ה-ו, בחנתי מצבים אלו לפי הגישות האחרות בהגדרת מחילה, וציינתי מקורות העוסקים במצבים אלו.

75. שולחן ערוך חו"מ, פא, כב.

76. המובאת באנציקלופדיה תלמודית, ע' הודאת בעל דין, ליד ציוני הערות 19-21. שם מדובר בהודאת הנתבע שהוא חייב.

ה) עוד נפקות למעשה משיטה זו היא, שמאחר שמחילה היא מטעם הודאה, לא תועיל מחילה כשחב לאחרים, כשם שלא מועילה הודאה כשחב לאחרים. בשאלה זו נחלקו פוסקים, במצב של שעבודא דרבי נתן – בשמעון שחייב ללוי וראובן חייב לשמעון, ומחל שמעון לראובן, האם יש תוקף למחילה אף על פי שהיא חבה ללוי.⁷⁷

ו) לשיטה זו, לא תועיל מחילה על דבר שלא בא לעולם, מפני שלא שייכת בו הודאה – אינו יכול לומר "בדקתי חשבונותי וראיתי שכבר פרעת", מפני שחוב שעוד לא חל בוודאי לא נפרע.

ז) אף שבמקרים רבים, המודה בחיוב יכול לטעון "משטה אני בך", דהיינו, "לא התכוונתי ברצינות כשאמרתי שאני חייב",⁷⁸ בכל זאת המוחל לא יוכל להיפטר בטענה זו, שהרי בהודאת תובע שהנתבע אינו חייב לו, אינו יכול לטעון "משטה אני בך".⁷⁹

סיכום

הגאונים פירשו את הדין שמוכר שטר חוב יכול למחול עליו, בכך שרואים את המחילה כהודאה מצד המלווה, שהלווה לא היה חייב לו. הראב"ן הרחיב תפיסה זו לכל מחל חוב בשטר, שהמחילה תקפה מכוח הודאה. אפשר להמשיך בכיוון הזה, ולומר שהגאונים הבינו שכל מחילה פועלת בדרך של הודאה. מצאנו חיזוק להבנה זו במקורות נוספים בתלמוד ובראשונים. כמו כן סקרנו מספר נפקויות הלכתיות לאור שיטה זו.

77. עיין בירור הלכה כתובות יט,א לפני ציון ה.

78. אנציקלופדיה תלמודית ערך הודאת בעל דין, פרקים ב-ה.

79. אנציקלופדיה תלמודית שם, פרק ח.